

КОЗАЦТВО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХУП-ПОЧАТКУ ХУШ ст. У СИСТЕМІ ФЕОДАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Класичному феодалізму, як соціально-економічній системі, було невластивим існування переважної більшості особисто вільних виробників. Його устої зміцнювалися в міру підкорення владі феодалів все нових представників нижчих станів суспільства.

Козацтво після Визвольної війни 1648-1654 рр. за своїм особливим становищем у суспільстві було незручним об'єктом, принаймні в порівнянні з вільним селянством, для закріпачення. Якщо врахувати, що козаками в окремих випадках вважали себе до 80 % усіх жителів Лівобережної України, до того ж переконаних у непорушності завойованої в роки війни свободи, то стануть зрозумілим всі складності перетворення їх у підданих старшини. І з цим мусили рахуватися новоявлені феодали.

Козацтво більше ніж будь-який інший стан феодального суспільства було здатне до продукування як феодалів, так і ранньої буржуазії. У ході Визвольної війни воно завоювало право земельної власності і могло вільно продавати, дарувати, закладати чи передавати у спадок свої землі. Перетворення землі у товар ламало економічні підвалини феодалізму з його ієрархічною структурою землеволодіння. Одночасно воно вело до мобілізації землі в руках окремих підприємливих ділків і до обезземелення маси козацтва. "Пан" В.Мохов з Лубен в кінці ХУП - на початку ХУШ ст. скупив у жителів навколишніх сіл 36 ділянок орної землі, лук і пастівники. Невідомий козак з містечка Вороніж приблизно у цей же час придбав 28 сіножатей та чимало ділянок лісу. Відомі факти володіння козаками кількома тисячами десятин земельних угідь. Крім землі, частина багатих козаків володіла значною кількістю худоби. Окремі з них мали від кількох десятків до кількох сотень овець, кіз, волів і коней.

Господарства таких власників уже виходили за межі натурального виробництва. Вироблювана у них продукція йшла не тільки на власне споживання, а й на продаж. Не маючи можливостей власноручно вести господарство, багатії змушені були вдаватися до послуг додаткової робочої сили. У більшості випадків нею виступали вільнонаймані працівники з числа селян, козаків і міщан. При цьому і власник, і наймит вступали у договірні відносини, явище у цілому невластиве феодализму.

В перспективі розбагатілі козаки могли перетворитися у феодалів, якщо діставали право на позаекономічний примус виробника, або ж ставали буржуазними підприємцями. Господарства заможних козаків мали паростки буржуазних відносин.

Особиста свобода в поєднанні з господарською самостійністю виступала основою підвищення господарської спроможності та економічної незалежності козацтва, найголовнішого фактору успішності протидії феодально-кріпосницьким устремлінням козацької старшини. Головна феодальна повинність козаків - військова служба - не давала феодалу прибутку, а відповідно і не працювала на зміцнення економічного базису феодализму. Феодальна державність допускала існування козацтва тільки в обмеженій кількості як неминуче явище. При цьому правлячі кола перешкождали набуттю ним визначального впливу в суспільстві і всіляко обмежували його кількісне зростання.

Не завжди старшині вдавалося це зробити. Безпосередньо після Визвольної війни маса людей, посилавчись на участь у воєнних діях, називала себе козаками і не визнавала влади феодалів. З цим мусили рахуватися як гетьманське управління, так і царський уряд. У випадках залучення селян до участі у відсічі іноземної агресії вони навіть змушені були інколи визнавати козацькі права за учасниками воєнних кампаній. Відбувалося і самовільне покозачення селянських мас.

Протягом 1654-1666 рр. за рахунок покозачення та інших факторів кількість селянства зменшилась у Лигимонтові на 17,8 %, Баранівці - на 43,7, Пісках - на 72 і в Яреськах

Миргородського полку – на 78, 4%. У Решетилівці цей показник становив відповідно – 62,1 % і Білоцерківці Полтавського полку – 75,5%, Володьковій Дівичі – 78,4 %, Козарах – 84,6, Івангородку – 87,6, Волинці – 61,2 і Шаповалівці Ніжинського полку – 57,8%. Значна частина селян стала самовільно вважати себе козаками й добиватися відповідних прав.

Показання посполитих помітно активізувалося в 70-х роках ХУІ ст., коли старшинська адміністрація й російський уряд звернулися до народу України з закликом виступити проти нашествия турецької армії. Тисячі селян і міщан відгукнулися на цей заклик і всі, хто залишився живим, вважали себе козаками. Проте старшина розглядала таку участь як тимчасове явище, яке не давало права на козацькі привілеї. Тут її інтереси тісно змикалися з інтересами православною духовенства і шляхти, також незацікавлених у переході своїх підданих до козацького стану.

Паралельно з показанням відбувалося і оселяння козацтва. Цей процес відповідав загальному напрямку розвитку України в складі Росії і, в цілому, відзначався незмінним прогресуванням. Прилуцький полковник Л.Горленко, уманський Г.Білогруд, дівичський сотник М.Шендук, військовий канцелярист З.Шийкевич, інша старшина, монастирі та шляхта насильно переводили козаків у своїх селян. При цьому застосовувалися всі заходи впливу, навіть найжорстокіші. Типовою в цьому плані є скарга жителів Вовчої, Глазового, Жохового, Олтарів і Пігарівки Стародубського полку в 1722 р. Малоросійській колегії на те, що монахи напали на села, закували козаків у кайдани і відвезли у монастирську тюрму. Тут їх катували і врешті змусили визнати залежність від монастиря. В результаті наступу феодалів кількість козацького війська з 1654 по 1687 р. скоротилась в три рази.

Те ж саме спостерігалось і серед тієї частини козацтва, яка не брала регулярної участі у військовій службі. Це чітко проявлялося у динаміці росту селянства Лівобережної України. Протягом 1666–1713 ррн. кількість селян Прилуцького полку

збільшилась у середньому на 136,3%, а в окремих селах - від 4,5 до 483,3 %. З 47 сіл цього полку населення зменшилось тільки в чотирьох /Валки, Галка, Коренецьке і Дмитрівка/. При цьому виникає природне питання про темпи приросту населення, його залежність від процесів, що проходили в Росії в цілому і на Україні зокрема. Для цього порівняємо наші дані з відповідними даними по Росії, де середньорічний приріст населення становив приблизно 0,5 %. Такий показник прийнятий і для Лівобережної України.

За цим показником кількість селянства у 47 селах Прилуцького полку за 47 років мала збільшитися на 25 %. В дійсності, приріст був у 5,7 раза більшим. Таке могло статися не стільки за рахунок природного приросту і зовнішньої міграції, скільки за рахунок оселяння козацтва. З незначними відмінностями подібне відбувалося і в інших полках.

Кількісне зменшення козацтва при одночасному збільшенні залежного селянства наприкінці ХУІ - на початку ХУІІІ ст. знаменувало початок нового етапу в розвитку феодалізму на Лівобережній Україні. З бурхливим наступом панівних класів на правові завоювання козацьких мас й перетворення їх у залежних селян феодальні порядки зміцнювалися. Натомість елементи капіталізму у виробництві й соціальних відносинах почали деформуватися і частково зникати.